

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ“

Професионално направление: 2.4. Религия и теология,
Специалност Теология
(Християнско поклонничество)

БЪЛГАРСКИТЕ СВЕТИИ И МАНАСТИРИ В
ПОКЛОННИЧЕСКО-ПРОСВЕТНАТА ДЕЙНОСТ
СРЕД МЛАДЕЖТА

Пламен Анатолиев Михайлов

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Научен ръководител: проф. д-р Павел Николов Павлов

София, 2024

Дисертационният труд се състои от 206 стандартни печатни страници. Дисертацията съдържа Предговор, Увод, Част първа, Част втора с три глави, Заключение, Използвана литература, Индекс и шест Приложения.

Научният апарат включва 150 цитирани издания и 401 бележки под линия.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	3
ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТРУДА	6
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	20
САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ	22
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА	23

УВОД

В съвременното общество се преплитат редица фактори, влияещи върху изграждането на православен светоглед у подрастващите. Някои от тях са нововъзникнали, а други се предават през вековете още от началото на християнската история. Несъмнено обаче основна роля за адекватното осъзнаване на съвремието и изграждането на истинен взор към бъдещия век играе погледът ни към миналото, към човешката история, и то през призмата на богопознанието.

Православният християнски поглед към света предоставя обективен инструментариум за отсяване на доброто от злото и на истината от заблудата – Свещ. Писание, Свещ. Предание, делата и словата на светите отци, а годините на духовен опит и животът в св. Тайнства на Църквата от своя страна допринасят и за изграждане у християнина на сетива за отличаване на сериозните опасности зад всяко лъжеучение. Затова не би било обективно да се разработват научни трудове за българската история, ако не бъде отличено жизнено важното за нацията ни дело на най-близките до битието на нашия народ светии и чрез тях – Божията намеса в света и в живота на всеки човек. Монашеските трудове, просветните дела и мъченическите подвизи на българските светии се оказват пътеводна светлина в най-тежките моменти от историята ни. Такава роля те биха могли да играят и в съвремието, и в бъднините на нашия народ. Тих свидетел на тези събития са вековните крепости на вярата – българските манастири, които сякаш ни напомнят, че дори превратностите на времето да ни изнуряват, то укрепеното от Бога с годините и претърпените скърби става все по-драгоценно и благолепно.

Именно заради изконната им ценност като свидетелство за Божието всемогъщество, опознаването на просиялите в родната

история личности и светите обители, свързани с тях, стои в основата на предложения труд. Няма да е пресилено да се изкаже мнението, че без познаване на родните светии трудно можем да познаем и Бога, Който ги е изпратил да благовестят пряко на нашия народ.

Един от най-въздействащите и ефективни способности за добиване реална представа за светийските подвизи е поклонничеството – посещението на местата, свързани със светиите, срещата с духовните крепости, които са ни завещали, и досегът до светите им мощи. Основна в този процес е ролята на православния духовник и на водача-богослов, които не просто да информират за живота на светеца, но и да разкриват стремежите на сърцето му и ценностите, които са го водили по трънливия път на богоуподобяването. А когато тази поклонническо-просветна дейност се провежда сред млади хора по време на изграждането на възгледите им по философските и обществените въпроси за историята и бъдещето на човечеството, тогава вероятността семето на вярата да покълне и да даде добър плод за цял живот нараства значително.

За съжаление в българското съвремие *организираната и регулярна поклонническо-просветна дейност сред младежта* е твърде рядко срещано явление. В същото време едва в единични случаи тя е свързана с най-близките до народа ни примери на святост, което води до твърде *слабото познаване на църковната ни история и на живота и духовните приноси на българските светии*. С оглед на голямото множество прояви на святост по нашите земи и запазените данни за живота им това е силно смущаващо. Също така е важно да се отбележи и *липсата на достатъчно образователни материали и практически методи за поклонническо-просветна дейност, които да подпомагат православно вероучение на подрастващите*. Тези проблеми са основна причина за написването на предложения труд, тъй като в съвременните условия на глобализация и либерализация на обществата без адекватни познания

за изконните национални устои и за веровите истини, изповядвани от най-видните личности сред народа ни, образованието на българските деца и младежи няма начин да положи здрави основи и да изгражда достойни продължители на хилядолетната ни християнска традиция, насочена към населяване на Царството небесно.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТРУДА

Написването на предложената дисертация е продиктувано от необходимостта да бъдат разрешени редица съществуващи **проблеми**, свързани с поклонническо-просветната дейност в България, с което се изразява желанието на автора да даде своя скромнен принос в тази посока.

Първият проблем касае българските светии и слабото познаване в съвременното на техния житейски пример от страна на народа, в който те са израснали. Изпратени от Бога да благовестят за Неговото откровение по нашите земи – както чрез покръстителска, проповедническа и книжовна дейност, така и със своето отшелничество или мъченичество, те допринасят за значителни духовни плодове по местата на светителството им, като формират културния облик на българския народ през вековете. Ако почитта към тях в исторически план е значителна, то през последното столетие сякаш постепенно народът ни затваря очи за светлината, която те ни носят. Обичта към Бога и ближния, достигаща до саможертва, все по-често бива измествана от привързаност към братоненавистни идеологии, земни пристрастия и материални облаги. Православният светоглед, който просветителите изграждат векове наред у най-близкия им народ с живота и със смъртта си, първоначално бива насилствено изопачаван, а през последните десетилетия примесван с езотерично възприятие за духовност и приравняван с атропоцентрични възгледи. От това страдат както душите на мнозина, така и историческата наука, за която изолирането приноса на светиите в тясноцърковен аспект е предпоставка тя да се превърне в нищо повече от дърво без корени. Начинът да бъде преодоляна тази разрушителна тенденция е именно чрез възобновяване почитта към православните светии и възприемане на възгледите им, като се започне от тези, които са най-силно свързани

с народа и земите ни.

Друг проблем, произхождащ от първия, е свързан с монашеството в България и неговите свети обители. Ролята на манастирите и на ангелоподобното подвижничество по нашите земи и в целия православен свят е не просто значителна в духовен, в книжовно-просветен и в културно-творчески план – тя е цивилизационна и есхатологична. Липсата на разбиране в тази посока води след себе си както драстично редуциране на броя монашестващи, каквото за съжаление се наблюдава в страната ни през последното столетие, така и упадък в цялата ценностна система на българското общество. Именно в тези крепости на вярата израстват в богопознанието голяма част от българските светии, а тяхното благодатно подвижничество и служение от своя страна води до духовен разцвет както на самите обители, така и на цялата общност, която ги възприема за свой пример. Затова поклонничеството в манастирите по нашите земи е от първостепенна важност, и то не като екскурзионен или културен туризъм, а с богослужебно участие и просветно-възпитателна цел.

Третият от проблемите, към чието разрешаване е насочена предложената дисертация, касае младежката поклонническо-просветна дейност, която за съжаление също е слабо развита в съвременна България. В преобладаващата част на поклонническите групи участието на лица в юношеска възраст е минимално, особено в еднокдневните събития. Това е логичен резултат от факта, че държавната учебна среда не успява да предложи на съвременната българска младеж необходимите основополагащи познания за православната вяра и светоглед, поради антропоцентричния хуманизъм, на който се основава. Църковно-вероучителната среда остава тясно свързана с енорийските общности и техните семейства, по наследство от атеистичния период. Единствените добри практики за устойчива връзка между Църква, училище и семейство към

момента са свързани именно с посещението на храмове и манастири, с участието в тяхната богослужевна дейност и поддръжка, и в съчетание с физическа или творческа активност, със задължителното покровителство на съответните отговорни духовни лица. Ако тези дейности се разширяват в посока последване на житейския пример в богопознанието, на духовните приноси и православния светоглед на най-близките до народа ни светии, добрите нравствени плодове неимоверно биха се повишили. Това е и основна цел на предложената дисертация – да подпомага православно вероучение на подрастващите чрез методики и материали за поклонническо-просветна дейност, свързана с българските светии и манастири.

Важно да се обърне внимание, че предложената дисертация, макар и разработена към катедра „Историческо богословие“ в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, е първата в България, изготвена в рамките на специалност „Християнско поклонничество“. Затова в нея авторът, чиито средно и висше бакалавърско образование са в областта на инженерно-техническите и художествено-дизайнерските науки, не се стреми да следва характерните за строго историческите научни среди подходи, език и структура¹. Вместо това в предложената дисертация се търси иновативност и практическа приложимост на избраната информация, която да послужи за изготвянето на завършени продукти, разрешаващи по съвременен начин актуалните горепосочени проблеми. Тя се състои от Предговор, Увод, Част първа и Част втора, която включва три глави, Заключение, Използвана литература, Индекс за светиите и за манастирите и шест Приложения.

Основна цел на разработката е *подпомагане православно вероучение на подрастващите чрез методики и материали за*

---

¹ Обичайно в областта на историческото богословие тезите и дисертациите имат повествователен характер и се изграждат в три равностойни по обем глави.

поклонническо-просветна дейност, свързана с българските светии и манастири.

В тази връзка при написването на дисертацията са поставени следните задачи:

- изготвяне на пълен хронологичен списък с българските светии под формата на именник, с датите на честването им в църковния календар;
- извеждане на основни данни за всеки светец, свързани с поклонническо-просветната дейност – хронология и местоположения на характерните моменти от житието му, както и храмове на негово име;
- подбор на манастири, пряко свързани с българските светии, с основни данни за духовно-просветната дейност във всеки от тях;
- извеждане на исторически справки за поклонническо-просветната дейност и изследване на съвременното ѝ състояние;
- анализ на адекватните способности за съвременно представяне на вероучителните истини и за изграждане на православен мироглед сред подрастващите;
- внедряване на изследваните данни в разнородни духовно-просветни материали, насочени към младежта – интерактивна карта, настолна образователна игра, видео представяния и др.;
- изготвяне на годишна програма за поклонническо-просветна дейност за подрастващи, свързана с българските светии.

За целта **Част първа** на предложения труд се изследват възможностите за почит към авторски подбор от 70 утвърдени и канонизирани български светии, като се описват на най-силно свързаните с тях конкретни местоположения. Изборът на светиите е направен сред тези, за които съществуват основателни данни за български произход – въз основа на настоящата почит към тях, изразена в църковно-богослужебен план (чрез отбелязване на паметта им

ежегодно според актуалния календар на Българската православна църква и чрез храмостроителство в тяхна чест по българското историческо землище). Първостепенната им близост до народностното самосъзнание се изразява и в установения празник на Всички български светии във Втора неделя след Петдесетница, веднага след почитането на Всички светии. Както бе посочено в Увода, с цел адекватно разрешаване на поставения в темата на дисертацията проблем в Част първа е използван нетрадиционен за научните среди подход. Той се изразява в следните две направления.

Първо, източници на информация за избраните светии са основно утвърдените в Православната църква техни жития. Това не е случайно, тъй като именно тези на пръв поглед ненаучни текстове са залегнали в живото Свещ. Предание и в богослужебния живот на Църквата и векове наред са основно четиво за християните, което принася значителна духовна полза. Самото Четириевангелие и Деянията на апостолите са начало на житията на светиите, а в тяхната достоверност никой християнин не се съмнява. Редица бележити подвижници отдават първостепенна важност след Свещ. Писане на четенето на житийна литература, като св. Теофан Заворник, св. Серафим Саровски и св. Йоан Кронщадски. Една от причините да са убедени в истинността им е, че повечето жития са писани или от мнозината християни-очевидци на конкретните събития, или от хора, сдобили се с описанията на съдебните процеси на мъчениците, а редакциите във времето са прилежно правени основно от архиереи, които допълнително изследват наличните данни. Образец в това отношение е наборът от жития за всеки ден от годината по месеци на св. Димитрий Ротовски, на който дисертацията основно се позовава като най-пълноценен и вплътен в живота на Църквата източник (за липсващите в него български светии се черпят данни предимно от оформените от епископ Партений Левкийски техни жития). Неслучайно трудът, който св. Димитрий ползва и редактира в тези

дванадесет издания, се нарича „Велики Чети-Минеи“ (на митр. Макарий Московски), като е подчертана тясната му връзка със служебните Минеи за всеки месец (текстове от които биват изпявани по време на богослужение, а на от първите биват четени). Всичко това, потвърждаващо неоспоримата църковна достоверност на официалните светийски жития, е подробно описано от архимандрит Серафим (Алексиев) в негова статия по темата². Неоспорим е и църковно-педагогическият елемент на житията, който е от първостепенна важност за предложената дисертация – при използването на така синтезираните данни за изготвяне на помощни материали, в тях следва да бъдат цитирани съответните жития на светиите, което би могло да насочи заинтересованите подрастващи към тяхното прочитане и впоследствие към въцърковяване.

Вторият нетрадиционен момент в Част първа е свързан с изследваната информация за избраните светии. Вместо описание на духовните подвизи на всеки от тях (каквото бе акцентът на магистърската теза на автора на дисертацията) се набляга на местоположенията, свързани с живота и мощите им. Въпреки че при едни светии изследването е по-разширено, за да се изяснят определени спорни детайли, а при други е семпло поради минимална или еднозначна информация, почитта към светиите е изразена чрез местата на техните подвизи и обитание според житията – по време на земния им живот и след него. Осъзнатото посещение на тези своеобразни „светообитания“³, характерни за всеки от тях, също е способно да допринесе за въцърковяване и богоуподобяване, подобно на поклонничеството по местата, свързани със земния живот на Господ

---

² Серафим (Алексиев), архим. „Достоверни ли са житията на светиите?“. *Православен мисионер*, 1–2 (1943).

³ Авторски термин, съставен от думите „свещец“ и „местообитание“, „обител“. Проф. Павел Павлов в студията си „Пространства на свещеното бездействие“ (В: *Християнство и култура*, 5 (2012), 96–97) ползва понятието „йеротопия“ в смисъла на свещено пространство, а в историческата наука се употребява и терминът „хронотопия“, обозначаващ време-пространствена локализация. Използваното понятие „светообитание“ изразява личностно-пространствена характеристика на светията и може да се разбира като „агиотопия“ или „просопотопия“ (гр. *ἀγιος* – светец, *πρόσωπο* – лице, *τόπος* – място, пространство).

Иисус Христос и на Св. Богородица. Свещ. Предание ни предоставя редица случаи, когато примерът на светиите облагодатява чрез Светия Дух мястото, където Той е действал и в земния им живот. Но не по начин езотеричен, сякаш автоматично се придобива от „енергията им“ при посещението на тези места, нито чрез атеистично-философското помнене на „безсмъртната им памет“, подобно на безжизнен паметник, а поради действителната молитвена връзка между живи личности със свободна воля – просещия, застъпника и Бога. Известно е особено силното застъпничество на определени светиин, когато съществува близост по определен признак – както по име или житейски занаят (лекари, воители, рибари и др.), така и по място на пребиваването им. Затова и тези местоположения, които са били особено близки до живота на светиите, могат да се превърнат в негово характерно местообитание, убежище и земен дом, когато там е изграден храм и в него по литургиен път поклонниците се приближават до небесното жителство на Божия угодник. Именно извеждането на най-значимите „светообитания“ с цел да послужат за съживяване на молитвената връзка чрез православно поклонничество е търсеният резултат от Част първа и основа за Част втора на предложената дисертация.

В продължение на синтезираните данни, в **Част втора** на дисертацията се представя избрана информация за духовно-просветната дейност в манастирите, най-пряко свързани с живота и приноса на описаните български светиин, изследва се вероучителната роля на поклонничеството и се предлагат конкретни приложно-практически предложения, обединяващи получените резултати.

Както бе посочено по-горе, молитвената връзка между личностите на поклонника, светиите и Бога е особено силно проявена на характерните „светообитания“, местата най-близки до житието на небесните застъпници. Тя несъмнено е значително изразена там, където се отслужва св. Литургия – в храмовете и манастирите по тези места, тъй като тогава Небесната и Земяната църква стават едно цяло.

В действащите свети обители обаче молитвата присъства не само при ежедневното двукратно богослужение, но е и постоянна практика на техните обитатели. Това неимоверно води до видими духовни плодове от посятото семе на вярата от съответните светии. В Първа глава на Втора част са търсени именно тези плодове, на книжовно-просветната дейност в близките до разглежданите светии манастири, като най-ярък пример за живота им присъствие и след земната кончина, както и за преумножаването на благодатта на Светия Дух, за да достигне тя до мнозина. По този начин се проследява връзката между най-просиялите личности в българската история и крепостите на Духа – светите обители, превърнали се в тяхно убежище и в плодonoсна нива за просветното им дело.

Във Втора глава се изследва необходимостта от изграждането на православен светоглед сред младежта, историческата роля в тази посока на поклонничеството по българските земи и добри примери от съвремието. От историята на изследваните манастири е видно, че най-често първи белег за техния духовен разцвет е обособяването на килийно училище. Вероучителната грижа за подрастващите несъмнено е от първостепенна важност за благовестието, а за съжаление традиционните подходи не дават задоволителен резултат в българското съвремие. Това е отбелязано и в Стратегията за духовна просвета, катехизация и култура на БПЦ-БП като „Проблеми на разцърковеността и бездуховността на съвременната култура и младежката субкултура“ (част II, т. 6) , за чието разрешение едни от предложенията са „Организиране към енорийските храмове на поклоннически пътувания до православни манастири и светини“ и „Организиране на православни лагери за деца, младежи и семейства“ (част VI.Б, Задачи 3.4 и 3.5)⁴. Именно поклонничеството се превръща в свързващо звено между приноса на светиите, просветното делото в манастирите и духовните търсения на съвременния млад човек.

---

⁴ „Стратегия за духовна просвета, катехизация и култура на Българската православна църква – Българска патриаршия“. <https://bg-patriarshia.bg/strategies-1> Дата на посещение 26.06.2024.

Затова във Втора глава се изяснява понятието вероучение и са търсени добри примери за ефективното му прилагане.

Като завършек на Част втора и на предложената дисертация, в Трета глава са използвани резултатите от цялото изследване, за да се предложат конкретни насоки за разработка и завършени проекти за поклонническо-просветна дейност, насочена към подрастващите. Търсени са съвременни подходи, за да се въздейства положително на хора в активна младежка възраст, по-конкретно между 14 и 22 години (по време на тяхното средно и висше бакалавърско образование). Изготвени са авторски помощни материали и примерна годишна програма в тази връзка, а като завършек и компилация от анализирани и синтезирани данни в дисертацията е разработена интерактивна виртуална карта на местата, свързани с българските светии, която е публикувана и в официалната страница на Софийската света митрополия. По този начин се цели предоставянето на различни реалистични възможности за разрешаване на поставените проблеми по темата чрез адекватни и съвременни методи, така че примерът на родните светии да достига до повече млади хора и те да се просвещават за Христовото благовестие.

За основа на предложената дисертация са използвани както редица **църковно-исторически извори**, така и множество научни изследвания и публикации по темата. Данните за българските светии, синтезирани в Част първа, са извлечени основно от различните издания на утвърдените в св. Църква техни жития, писани или събрани от св. Патриарх Евтимий, св. Димитрий Ростовски, епископ Партений Левкийски и др. в книгите „Жития на светиите. Януари-Декември“ (2008–2016 г.), „Жития на българските светии“ (2002 г.) и Синодалното издание на „Жития на светиите“ (1991 г.), както и публични материали и извори като „История славянобългарска“ на св. Паисий Хилендарски (1762 г.). По този начин в Част първа се цели

не толкова строго научна доказателственост, а максимално обвързване със Свещ. Предание и с живата почит към светиите в Църквата и в народната памет.

Синтезът на местоположенията, изведени като подходящи за поклонническо-просветна дейност, се основава на магистърската дипломна работа на автора на предложената дисертация, на тема „Мястото на българските светии в учебния предмет История и цивилизации“ (2019 г.), с научен ръководител проф. д-р Павел Павлов, допълнена от широк набор интернет ресурси с актуална информация за настоящото местоположение на храмовете и манастирите, свързани с разглежданите светии. Така е търсено надграждане на разработката в посока повишаване нивото на изследването в приложно-практическа посока.

За Част втора на дисертацията са използвани издания на видни преподаватели от Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, с информация за българските манастири в Първа глава – основно книгите на акад. д-р Иван Снегаров „История на Охридската архиепископия-патриаршия“ (1924–1932 г.), на проф. д. б. н. Тодор Събев „Самостояйна народностна църква в средновековна България“ (1987 г.), както и на Георги Чавръков „Български манастири“ (2000 г.) и др. Осмислянето на данните за светите обители следва анализа в статията на проф. д-р Павел Павлов „Манастирите в православната традиция на балканите“, в сборника „Православната традиция в културата на Македония в контекста на цялостната българска история“ (1999 г.).

Изследването на методите за катехизация във Втора глава черпи информация от друг виден преподавател от Богословския факултет – проф. д-р Борис Маринов и книгата му „Беседи за ученически православни християнски дружества при средни учебни заведения“ (1934 г.), както и от статии за религиозното образование в България на доц. д-р Андриан Александров. По този начин е

търсена приемственост на изследователската дейност в духовната школа на Богословския факултет.

В Трета глава се използват за пример изданията „Разкази за българските светии и за светиите, свързани с България“ на монахиня Валентина Друмева (2003 г.), „Хвърчилото, орлите и светците“ на Мирела Кючукова (2023 г.), „Щампите в Рилския манастир“ на Румяна Радкова (1975 г.), както и видеоклипове от канала на Софийската св. митрополия „Епархийски глас TV“. Включени са и предложения от автора на дисертацията като цялостен резултат от разработката и следвайки конкретни материали и инициативи в тази посока на научния ръководител проф. д-р Павел Павлов, както и въз основа на личния професионален и творчески опит на самия автор.

Възможностите за приложение на дисертацията са обективно реалистични както в теоретическата, така и в практическата сфера. За този факт допринасят синтезираните и систематизирани в Част първа и в Първа глава на Част втора данни, анализирани възможности с конкретните предложения за приложимост във Втора и Трета глава, както и настоящото участие на автора и на научния ръководител като водачи в Поклонническо-просветния център към Софийска света митрополия „Св. Йоан Рилски“ и като лектори на беседи и академични курсове. Това е и основният стремеж при написването на предложения труд – да предостави множество възможности за реализация на нови проекти в областта както на поклонническата, така и на духовно-просветната дейност.

Възможни приложения на дисертацията могат да бъдат:

– прилагане на предложените материали в часовете по религия-Православие, история и цивилизации, в богословските дисциплини;

– прилагане на предложените методики, програми и

материали в поклонническо-просветни центрове и инициативи;

- провеждане на беседи за българските светии към енорийски и други учебителни центрове, в часовете по вероучение и на летни лагери въз основата на систематизираните в разработката данни;

- провеждане на представяния в общообразователни и висши учебни заведения за предложените поклонническо-просветни дейности, свързани с българските светии;

- издаване на рекламни печатни материали за българските манастири;

- издаване на печатни географски карти и албуми за местата, свързани с българските светии;

- издаване на книги с творчески разкази за българските светии;

- изготвяне на медийни проекти и предавания за българските светии и манастири;

- изработка на мобилни приложения и интерактивни GPS-карти за стимулиране на индивидуалното поклонничество, свързано с българските светии и манастири;

- изработка на образователни настолни игри за българските светии и манастири, и др.

Най-пряко приложение и директна реализация на разработката се предлага чрез изготвената от автора в резултат от дисертацията интерактивна карта с точните координати и информация за местата, свързана с българските светии – завършен продукт на предложения труд, публикуван в официалната интернет страница на Софийската света митрополия (Приложение б). Тя може да бъде употребявана както за организиране на групови поклоннически пътувания, така и като помощник при индивидуални посещения на светите места чрез ползване от мобилно устройство в реално време – метод, силно подходящ за употреба от млади хора.

Като се изхожда от поставените условия за изследването, предложената дисертация е разработена със следното **съдържание**:

ПРЕДГОВОР.

УВОД (насоки и обхват на изследването).

ЧАСТ ПЪРВА. Места за почит към български светии.

- I. Светии през Първото българско царство.
- II. Светии през византийското владичество.
- III. Светии през Второто българско царство.
- IV. Светии през османското робство⁵.

ЧАСТ ВТОРА. Катехизация и поклонничество.

- I. ПЪРВА ГЛАВА. Просветна дейност в историята на българските манастири (свързани с изследваните светии).
- II. ВТОРА ГЛАВА. Поклонничеството като метод за изграждане на православен светоглед (проблеми и добри практики).
- III. ТРЕТА ГЛАВА. Примерни програми и материали за младежка поклонническо-просветна дейност (годишна програма, карта, настолна игра, видеа и др.).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (изводи, резултат на изследването и възможности за последващо развитие).

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (извори, литература и интернет ресурси).

---

⁵ Утвърденият в историческата наука термин е „османско владичество“, заради икономическите свободи на част от българските поданици на империята, въпреки наличието на домашни роби и еничарски войски. В предложената дисертация обаче се акцентира, че религиозната обстановка е най-значимият фактор в историята на народа ни. А масовото и своеволно насилничество за приемане на исляма в Османската държава е видно от житията на изследваните в нея български светии – през този период са извършени 29 от всички 32 канонизирани мъченичества (три от които групови случаи), след отказ на поданиците да предадат християнската си вяра. Именно поради липсата на свобода на вероизповеданието в империята използваният термин в разработката е „османско робство“.

ИНДЕКС С ИМЕНА НА СВЕТИИТЕ (споменати в текста).

ИНДЕКС С ИМЕНА НА МАНАСТИРИТЕ (чиято дейност е изследвана).

ПРИЛОЖЕНИЯ (шест броя – три от тях с местоположенията на храмове, именувани на български светии; предложения за правилата на настолна образователна игра, за художествен разказ по темата и визуализации на разработената интерактивна карта).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предложената дисертация не претендира за изчерпване на темата за българските светии и манастири – за тях съществуват и могат да бъдат направени значително по-подробни научно-исторически изследвания. В същото време е използван немалък обем литература по темата – 14 изворови текста (един от тях в 12 тома), 74 научни труда (един от тях в два тома) и 62 интернет ресурса, общо 150 многотомни издания в 401 бележки под линия. В бъдеще изследването може да бъде разширено чрез включване на по-малко известни изповедници на вярата, други светии по българските земи от чуждестранен произход или неканонизирани мъченици от последното столетие в България.

Разработката е основно с приложно-практическа функция в областта на християнското поклонничество, каквато е и насоката на авторската специализация. Целта е чрез резултатите от изследването да се разработят подходящи поклоннически пособия и методи, с които да бъде запълнена една значителна празнина в обществото ни по отношение на младежката духовно-просветна дейност и запознаването на подрастващите с най-значимите личности в българската църковна история.

В дисертацията след подробен анализ и синтез се дават редица конкретни насоки, характеристики и предложения по темата. Приложимостта ѝ зависи от редица обективни и субективни фактори, но преди всичко от Бога и от свободната воля на онези, които поемат отговорността да положат нужните усилия за разработка на материалите и изпълнение на програмите в нея – епархийски митрополити, предстоятели на енорийски храмове, водачи в поклоннически центрове, директори или учители.

Църквата като жив организъм, опазвайки непоколебима вяроност към Свещ. Писание и Свещ. Предание, е важно да отчита

обективно празнотите в своята просветна дейност и постоянно да търси начини да отговаря на духовните потребности на съвременните християни. Всеки християнин носи пряка отговорност за това според дадените му от Бога познания и таланти, поради което необходимостта от практическа разработка по така поставената тема е значителна. С написването на предложениия скромнен труд авторът изразява надеждата си за съдействие по осъществяването и разпространението на предложените пособия и програма, както и за по-широка обществена дискусия относно значимостта на българските светии и приноса им за формирането на православен светоглед сред младежта.

САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ

1. Предложената дисертация е първото сборно църковно-научно изследване на „светообитанията“ (местата за поклонение, свързани с рождението, живота, кончината и мощите) на 70 канонизирани български светии, включително и на книжовно-просветната дейност в най-близките до тях манастири.

2. Основен принос на разработката е изготвянето на първата по рода си интерактивна виртуална карта с горепосочените местоположения, с навигация и информация за връзката им с българските светии.

3. За първи път е представена и ежеседмична годишна програма за поклонническо-просветна дейност, свързана с българската църковна история, подходяща за широко приложение сред младежта.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

I. Научни

1. Михайлов, П. „Изграждане на православен мироглед у младежта според проф. Борис Маринов“. – В: Тонева, К., Пенков, Д., Кънев, З. (ред.). *Професор д-р Борис Маринов: живот и академична дейност (1895–1980)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022, 323–331, ISBN: 978-954-07-5400-0.

2. Михайлов, П. „Стенописи и щампи на свети Йоан Рилски и поклонничеството през Възраждането“. *Богословска мисъл. Том XXV*. 1 (2020), 155–164, ISSN (print): 1310-7909.

3. Михайлов, П. „Св. Киприан Българин, митрополит Киевски и на цяла Русия“. *Светодавец*, 4 (2023), 38–50, ISSN (print): 2683-0655, ISSN (online): 2683-0531.

4. Михайлов, П. „Съборно вероучение – посланията на български светии като основа за учебното съдържание в гимназиалния етап“. *Мисъл, слово, текст*, 9 (2023), 115–121, ISSN (print): 2815-2816.

II. Други

1. Михайлов, П. „Живот и дело на св. равноапостолен цар Борис-Михаил Покръстител“, *Епархийски глас*, 1 (2021), 48–50, ISSN (print): 2738-8271.

2. Михайлов, П. „Кръстът на българските светии“, *Епархийски глас*, 2 (2021), 61–66, ISSN (print): 2738-8271.

3. Михайлов, П. „Драгалевският манастир – духовна крепост на три исторически епохи“, *Епархийски глас*, 2 (2021), 67–70, ISSN (print): 2738-8271.

4. Михайлов, П. „Денят на будителите и началото на българското Възраждане“, *Епархийски глас*, 3 (2021), 53–56, ISSN (print): 2738-8271.

5. Михайлов, П. „Именник и карта на българските светии“,

Епархийски глас, 1 (2022), 98–100, ISSN (print): 2738-8271.

6. Михайлов, П. „Св. преподобни Паисий Хилендарски – живот и дело“, *Епархийски глас*, 2 (2022), 52–55, ISSN (print): 2738-8271.

7. Михайлов, П. „Мъченическата смърт на Самоковския митрополит и свещеномъченик Симеон до храм „Света София““, *Епархийски глас*, 3 (2022), 42–46, ISSN (print): 2738-8271.

8. Михайлов, П. „210 г. от успението на св. Софроний Врачански“, *Епархийски глас*, 1 (2023), 46–48, ISSN (print): 2738-8271.

9. Михайлов, П. „Св. Козма Зографски и чудесата на вярата“, *Епархийски глас*, 2 (2023), 49–51, ISSN (print): 2738-8271.

III. Участие в редколегия

Поликарп, еп. Белоградчишки, Касабов, А., Михайлов, П., Игнатова, В. *Епархийски глас*, 1–3 (2021), 1–3 (2022), 1–3 (2023), 1 (2024), ISSN (print): 2738-8271.